

ARHEOLOGIA REȘEDINTELOR NOBILIARE ÎN
TRANSILVANIA:
REȘEDINȚELE ELITEI SĂSEȘTI (SECOLUL AL XII-LEA ȘI
PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA).
STUDIU PRELIMINAR*

*Maria Crîngaci Țiplic***

Cuvinte cheie: Transilvania, secolele al XII-lea și al XIII-lea, reședințe nobiliare, oaspeți germane, elită.

Keywords: Transylvania, 12th century, 13th century, noble residences, German Hospites, elite.

Din punct de vedere al cronologiei relative, studiul se circumscrie perioadei dintre prima jumătate a secolului al XII-lea, ceea ce corespunde primei faze a colonizării germane în Transilvania¹, și sfârșitul domniei regelui Carol Robert de Anjou, perioadă ce coincide cu începutul unui aflux migrator al populației dinspre mediul rural spre orașe, aflux cauzat și de debutul manifestării crizei agrare în Transilvania². În cele ce urmează vom vedea că cele două fenomene (colonizarea și afluxul migrator) se reflectă și în planul construcțiilor reședințelor nobiliare ale sașilor.

Pentru a avea o cât mai bună percepție asupra subiectului, se impun câteva precizări: datorită faptului că în Transilvania cercetarea arheologică a reședințelor nobiliare fortificate sau nefortificate ce au aparținut unei elite nobiliare mici și mijlocii din perioada arpadiană și angevină este abia la

* Cercetare finanțată prin proiectul *Științele socio-umaniste în contextul evoluției globalizate – dezvoltarea și implementarea programului de studii și cercetare postdoctorală*, cod contract: POSDRU 89/1.5/S/61104, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu, b-dul Victoriei, nr. 40, Sibiu, e-mail: mariacringaci@gmail.com.

¹ În legătură cu fazele de colonizare ale oaspeților germani în Transilvania vezi Maria Crîngaci Țiplic, „*Oaspeții germani*” în *sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie și arhitectură (secolele XII–XIII)*, București, 2011, p. 19-34 și bibliografia aferentă.

² Paul Niedermaier, *Habitatul medieval în Transilvania*, București, 2012, p. 159-162.

început³, prin studiul de față dorim să subliniem cum arheologia, combinată cu analiza surselor documentare, ar putea oferi un alt tip de informații despre această categorie socială, cum ar fi: identificarea și reconstituirea reședințelor⁴ și a funcționalității acestora, relațiile dintre reședințele nobiliare și așezări/ posesiuni sau standardul de viață și cultura lor materială, toate putându-se constitui într-un indicator al statutului lor social. Obiectivul acestui demers științific este de a prezenta *stadiul și nivelul cercetării* din România în acest domeniu, *de a identifica și a defini atît elita sașilor cât și a reședințelor acesteia* și în final de a contura un cadru general în ceea ce privește reședințele elitei săsești, făcând apel atît la sursele documentare edite⁵ și la cercetările arheologice existente, cât și la metoda comparativă prin conectarea la studiile altor istoriografii din mediul central european.

Stadiul cercetării privind elita sașilor

Din documentele perioadei amintite, reprezentării sașilor sunt menționați preponderent în contextul unor acțiuni militare⁶, dar și a unor decizii politico-

³ Din păcate, în Transilvania lipsește la ora actuală o direcție de cercetare arheologică sistematică a unor obiective sau situri arheologice medievale. O asemenea inițiativă a existat, fiind demarată de regretatul arheolog Radu Popa și concretizată parțial pentru Țara Hațegului și Țara Maramureșului (Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970; Idem, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988).

⁴ În țările central europene, cercetarea în această direcție, numită și *Residenzforschung*, a înregistrat un progres remarcabil.

⁵ Studiul se bazează pe principalele diplomate edite „transilvănene”: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Bd. I und II, hg. v. Fr. Zimmermann, C. Werner und G. Müller, Hermannstadt, 1892, 1897 (în continuare: *Ub. I* sau *Ub. II*); *DIR C. Transilvania*, veacul XI, XII și XIII, vol. I, București, 1951; *DIR C. Transilvania*, veacul XIII, vol. II, București, 1952; *DIR C. Transilvania*, veacul XIV, vol. I–IV, București, 1953–1955; *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. (1023–1300)*, ed. Zs. Jakó, Budapest, 1997 (în continuare: *EO I*); *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. II. (1301–1339)*, ed. Zs. Jakó, Budapest, 2004) (în continuare: *EO II*).

⁶ Dăm aici doar câteva exemple: în anul 1204, regele Emeric acordă lui *Johannes Latinus* din *villa Riuetel* mai multe privilegii pentru merite militare (*Ub. I*, nr. 15, p. 7-8; *DIR. C.*, veacul XI, XII și XIII, vol. I, nr. 46, p. 28-29, 368; *EO I*, nr. 30, p. 131); în 1241 moare sasul Fulkun (*Fulkun Saxo*) în luptele din 1241 împotriva mongolilor (*Ub. I*, nr. 86, p. 78-79; *DIR. C.*, veacul XIII, vol. II, nr. 5, p. 5-6; *EO I*, nr. 216, p. 196); tot în 1241, în momentul invaziei mongole, *Ariscaldus*, comitele Rodnei și jude orășenesc, se afla la conducerea armatei reușind pentru moment să organizeze o rezistență împotriva tătarilor (Konrad Gündisch, *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, (Studia Transylvanica, Bd. 18), Köln, Weimar, Wien, 1993, p. 121-133); în timpul războaielor civile dintre regele Bela al IV-lea și fiul său, ducele Ștefan, se remarcă Chyl de Călnic și Teel, fiul lui Ebl de Brașov, ei participând la luptele desfășurate la cetatea Deva, cetatea Codlea și Isaszeg (în Ungaria) alături de ducele Ștefan

diplomatice⁷ sau în contextul unor activități juridice⁸. De obicei, în documentele din secolul al XIII-lea și în cele de la începutul celui următor, aceleași personaje sunt subiecții principali ai unor puneri în posesie (ca urmare a unei donații

(*Ub. I*, nr. 127, 139, p. 105, 110-111; *DIR. C.*, veacul XIII, vol. II, nr. 108, 130, p. 118-119, 135-136; *EO I*, nr. 276, 311, p. 219, 229); în 1277, sașii din părțile Transilvaniei (*Saxones partium Transilvanarum*) sub conducerea lui Gaan, fiul lui Alard de Ocna Sibiului, „cel mai puternic între sașii de pe vremea aceea”, (*Gyan filius Alardi, Saxo tunc potentissimus Saxonum*) (*DIR. C.*, veacul XIV, vol. IV, nr. 271, p. 214-218, 632-635), atacă, devastează și jefuiesc catedrala Sf. Mihail de la Alba Iulia ucigând clerici împreună „cu o mulțime de unguri” (*Ub. I*, nr. 185, p. 130-132; *DIR. C.*, veacul XIII, vol. II, nr. 214, p. 193-195; *EO I*, nr. 352, p. 242-243), incendiază inclusiv arhiva capitlului de Alba Iulia distrugând pecetea capitlului și felurite privilegii și copii de privilegii ale nobililor (*DIR. C.*, veacul XIV, vol. IV, nr. 271, p. 214-218, 632-635); în februarie 1308, sașii conduși de Gobelinus și Nicolaus de Vurpăr, comiții scaunului Sibiu, împreună cu preoții decanatului de Sebeș atacă biserica Sf. Mihail din Alba Iulia (*Ub. I*, nr. 314, p. 254, 282; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. I, nr. 103, p. 113); în 1324, Henning de Petrești reușind să unească în jurul lui o mare parte din sașii din provincia Sibiului (*Ub. I*, nr. 432, p. 392-393; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. II, nr. 309, p. 143-144; *EO II*, nr. 514, p. 195), a pornit o campanie militară îndreptată împotriva măsurilor luate de regele Carol Robert, bătălia fiind dată la poalele cetății Rupea (*Ub. I*, nr. 426, p. 388; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. II, nr. 290, p. 134-135); în urma acestei bătălii Henning își pierde viața, iar sașii au fost învinși (*Ub. I*, nr. 432, p. 392-393; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. II, nr. 309, p. 143-144; *EO II*, nr. 514, p. 195) etc.

⁷ De exemplu, în perioada turbulentă a *interregnum*-ului, sașii din ținutul Sibiului (*multi homines de Cibinio*), conduși de comiții Nicolaus Blauus, Gobelinus și Stephanus de Alțâna, au acționat la un moment dat pentru susținerea candidaturii lui Otto de Bavaria la tronul Ungariei (*Ub. I*, nr. 314, p. 273; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. I, nr. 103, p. 137); în 1317 regele Carol Robert confirmă documentul din 1224 dat de regele Andrei al II-lea referitor la vechile privilegii ale sașilor din Sibiu, în urma intervențiilor comiților *Blafuuz/Blauuz* [de Vurpăr] și *Hennyng* [de Petrești?], reprezentanții sașilor din Sibiu și ai celor ce țin de scaunul Sibiu (*tota universitate Saxonum de Chybinio ac ad sedem Chybiniensem pertinentibus*) (*Ub. I*, nr. 350, p. 322-323; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. I, nr. 264, p. 274-275; *EO II*, nr. 273, p. 121).

⁸ Activitatea lor reiese mai ales din documentele emise de scaune / comunitatea sașilor provinciei Sibiului, Mediaș, Șeica Mare etc., acte ce priveau în special: procese de judecată, înțelegeri referitoare la stăpânirea unor domenii (1339: *EO II*, nr. 1019, p. 366) sau la hotărnicirea unor pământuri (1342: *Ub. I*, nr. 572, p. 522-523; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. IV, nr. 80, p. 83-84); (1349: *Ub. II*, nr. 640, p. 60-61; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. IV, nr. 709, p. 489-490); adjudecări de posesiuni sau păduri (1359: *Ub. II*, nr. 743, p. 157-158; *DRH. C.*, vol. XI, nr. 355, p. 351-353); confirmări / întăriri de vânzări / cumpărări de posesiuni (1319-1325: *Ub. I*, nr. 197, p. 141; Gernot Nussbacher, *Zur Datierung einer Urkunde über einen Grund- und Mühlenverkauf (1280?)*, *Ub. I*, nr. 197), în *Forschungen*, nr. 23, 2, 1980, p. 119-120, p. 119; 1329: *Ub. I*, nr. 472, p. 431; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. II, nr. 522, p. 266; *EO II*, nr. 666, p. 248; 1316: *Ub. I*, nr. 345, p. 318-319; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. I, nr. 240, p. 248-249; *EO II*, nr. 260, p. 118, 248-249) sau dăruiri de domenii (1335: *Ub. I*, nr. 514, p. 466-467; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. III, nr. 237, p. 348-349; *EO II*, nr. 841, p. 306); permisiuni de liberă trecere (1301: *Ub. I*, nr. 289, p. 219; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. I, nr. 8, p. 6-7; *EO II*, nr. 4-5, p. 35); rezolvarea unor dispute în alegerea parohilor (1302: *Ub. I*, nr. 296, p. 224-225; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. I, nr. 26, p. 20-21; *EO II*, nr. 19, p. 41) etc.

funciare din partea regilor arpadieni/regelui Carol Robert drept răsplată pentru meritele militare deosebite), sau deposedări (pentru necredință față de rege/răzvrătiri împotriva regelui), confirmări de posesiuni, tranzacții de cumpărare-vânzare, schimburi sau moșteniri de moșii. Deși aceste personaje ale elitei politico-militare, care au avut și atribute de juzi, le întâlnim în documente sub diferite forme ca titlu (*miles, comes, seniores, nobiles, iudex, juratis, senatores, potiores*), istoriografia îi denumeste greavi. Acest titlu s-a transmis pe cale orală și s-a tradus în limbajul de cancelarie maghiar sub forma de *geréb, Gräf, Gräve* (greav); forma germană, respectiv maghiară, a acestui titlu „apare pentru prima dată în Transilvania într-un document din anul 1364: *comes vulgo greb*”⁹.

Istoriografia săsească și germană s-a ocupat mai bine de două secole cu prezentarea acestei stări sociale, dar cu toate acestea interpretările au rămas contradictorii în privința originii greavilor și neclare în privința funcției, atribuției și rolului primelor generații de greavi¹⁰; cauza celor menționate anterior este lipsa documentelor pentru mai bine de un secol din perioada colonizării germane în Transilvania și a celei imediat următoare acestuia. Menționăm aici pe scurt una dintre teoriile cele mai vehiculate în literatura de specialitate și care aparține lui V. Werner, teorie publicată în anul 1902. El a studiat structura socială a teritoriului de emigrare și a atras atenția asupra ministerialilor germani, spunând că se poate presupune că „strămoșii sașilor trebuie să fi fost țărani, dar cu ei au venit și un număr considerabil de războinici, membri ai unei cavalerii nou formate din ministeriali”; în această argumentație se arată faptul că nou-veniții aveau și un rol important atât în ceea ce privește funcțiile administrative cât și în apărarea granițelor, iar pentru a putea fi îndeplinite cele două misiuni era necesară existența unor membri din cavalerie și a unor ministeriali; tot el atrage atenția că greavii au jucat un rol deosebit în perioada așezării sașilor, fiind asemănător cu cel al locatorilor din timpul colonizării germane din alte regiuni¹¹. După cel de-al doilea război

⁹ Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 101; Ub. II, nr. 804, p. 207; *DIR C. Transilvania*, vol. XII, București, 1985, nr. 234, p. 220.

¹⁰ Această problemă a fost pusă și de Thomas Nægler: „Deoarece lipsesc încă documente concludente din care să reiasă limpede funcția socială a greavilor, problema nu este clarificată încă. Pentru secolele XII și XIII cunoaștem doar câteva nume, câteva dani și schimbări de sate. Deși există foarte multe documente datând din secolele al XIV-lea și al XV-lea în care este vorba despre greavi, nici acestea nu permit concluzii sigure” (Thomas Nægler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1992, p. 216-217) și de Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 101.

¹¹ V. Werner, *Ursprung und Wesen des Erbgrafentums bei den Siebenbürgen Sachsen*, în

mondial, K. K. Klein¹² și Th. Nögler¹³ au abordat în detaliu problema originii greavilor și a rolului lor inițial, fiind susținători ai ideii lui Werner.

Un nou curent de abordare în studierea elitei sașilor a fost introdus de M. Philippi¹⁴, G. Gündisch¹⁵ și K. Gündisch¹⁶. În analiza lor asupra patriciatului din orașele transilvane, adoptă și ei teoriile predecesorilor lor privind originea primilor conducători ai comunități, accentuând că în documente ei poartă frecvent titlul de *comes*, redat în săsește prin *Gräf* (greav) și apar adesea ca juzi în comunitățile rurale, iar mai târziu ca juzi și jurați în orașe. Puterea lor economică transpare din privilegiile comerciale, proprietatea unor pământuri aflate în vatra orașului, a unor sesii mai mari în mediu rural, asupra unor case, curți, mori și dreptul de cârciumărit¹⁷. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea tot mai frecvent ei apar și ca negustori care se ocupă de comerțul la mare distanță¹⁸. Istoricului K. Gündisch îi revine meritul de a fi detaliat și de a fi oferit o nouă interpretare într-un mod de abordare comparatist în ceea ce privește rolul și funcția acestei categorii sociale în cadrul orașelor și a subliniat faptul că greavii sunt principalele elemente care au dus la dezvoltarea orașelor¹⁹.

Geschichtliche Untersuchungen, 2, Gotha, 1902, p. 14-15. Pentru o trecere în revistă a diferitelor teorii vezi Thomas Nögler, *Wesenszüge des sächsischen Gräfen­tums in Siebenbürgen*, în *Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări. Arheologie-istorie*, 19, 1975, p. 90-93 și Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 102-104.

¹² Karl Kurt Klein, *Transsylvania. Gesammelte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Siedlungsforschung der Deutschen in Siebenbürgen*, (Südostdeutschen Historischen Kommission 12), München, 1963, p. 226-255; Idem, *Saxonica Septemcastrensia*, Marburg, 1971, p. 105-116, 160-167.

¹³ Thomas Nögler, *Așezarea*, p. 216-219.

¹⁴ Maja Philippi, *Die Bürger von Kronstadt im 14. Und 15. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte und Sozialstruktur einer siebenbürgischen Stadt im Mittelalter* (*Studia Transylvanica* 13), Bukarest bzw. Köln-Wien, 1986; Idem, *Structura socială a Brașovului în evul mediu*, în *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg*, Sibiu, Heidelberg, 2001, p. 33-53.

¹⁵ Gustav Gündisch, *Patriciatul din Sibiu în evul mediu*, în: *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg*, Sibiu, Heidelberg, 2001, p. 127-145.

¹⁶ Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, passim.

¹⁷ Konrad Gündisch, *Patriciatul orașenesc medieval al Bistriței până la începutul secolului al XVI-lea*, în *File de istorie*, IV, 1976, p. 147-193; Gustav Gündisch, *Patriciatul din Sibiu în evul mediu*, în *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg*, Sibiu, Heidelberg, 2001, p. 130.

¹⁸ Maja Philippi, *Structura socială*, p. 154; Gustav Gündisch, *Patriciatul*, p. 130; Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 233-287.

¹⁹ Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 101-341.

Stadiul cercetării privind reședințele elitei sașilor

De-a lungul celor două secole de cercetare, istoricii au acordat atenție sporită în special analizei acestei categorii sociale și mai puțin și-au orientat atenția spre identificarea reședințelor elitei în discuție²⁰. În general, pentru Transilvania, reședințele nobiliare din secolul al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea constituie o temă puțin abordată și foarte puțin cunoscută. Problematika lor a fost atinsă frecvent, dar în contextul cercetărilor dedicate fortificațiilor medievale sau din perspectiva istoricului de artă și al arhitectului, și din acest motiv avem o serie de studii dedicate donjonului²¹. În privința *reședințelor nobiliare nefortificate*, pentru perioada care ne interesează atât studiile istorice cât și cele arheologice sunt și mai puține²².

Având în vedere că cercetările arheologice privind reședințele/curțile nobiliare din Transilvania sunt reduse la număr, *problematika cronologiei* lor rămâne totuși deschisă²³, mai ales dacă avem în vedere că la Sânnicolaul de

²⁰ Konrad Gündisch asociază ruina turnului de la Rodna cu atestarea documentară din 1268 privind reședința greavilor din aceeași localitate, lansând ipoteza ca ruina să fi fost inițial un donjon (Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 122-126).

²¹ Kurt Horedt, *Zur siebenbürgischen Burgenforschung*, în *Südost-Forschungen*, VI, 1941, p. 606-609; Walter Horwath, *Der Frauendorfer Berchfrit*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 48, nr. 8-11, 1925, p. 90-91; Walter Horwath, *Der Neppendörfer Berchfrit*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 49, nr. 4-5, 1926, p. 48-49; Radu Popa, *Cetățile din Țara Hațegului*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, XLI/3, 1972, p. 54-66; Gheorghe Anghel, *Despre apariția primelor donjoane din piatră în Transilvania*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 195-208; Gheorghe Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XVI*, Cluj-Napoca, 1986, p. 23-27; Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, 2005, p. 184-194; Ioan Marian Țiplic, *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (secolele X-XIV)*, București, 2006; Marius Porumb, Ciprian Firea, *Cetatea Călnic*, București, 2007.

²² Un studiu sumar despre curțile nobiliare din Transilvania, din perspectivă mai mult documentară, aparține lui Géza Entz. El consideră că prima atestare documentară a unei curți nobiliare datează din 1316 (Géza Entz, *Mittelalterliche Edelhöfe in Siebenbürgen*, în *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó*, hrsg. von Kálmán Benda, Thomas von Bogyay, Horst Glassl, Zsolt K. Lengyel (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München 31), München, 1987, p. 241-252). Cea mai recentă dezbatere privind curțile nobiliare din Transilvania (sfârșitul secolului al XIV-lea – secolul al XV-lea) aparține lui A. A. Rusu, care continuă într-o anumită măsură teoria lui G. Entz (Adrian Andrei Rusu, *Biserica Sfântului Nicolae și curtea nobiliară a Arceștilor de la Densuș (jud. Hunedoara)*, în *Arheologia Medievală*, VII, 2008, p. 168-173).

²³ Vezi cazul Slovaciei, unde datorită cercetărilor arheologice mai numeroase și a atestărilor

Beiuș (jud. Bihor) a fost descoperită o curte nobiliară, datată în secolul al XII-lea, ce a fost atribuită familiei Borșa²⁴; de asemenea la Streisângeorgiu a fost scoasă la iveală o reședință nobiliară nefortificată și datată în prima jumătate a secolului al XII-lea, ce a aparținut unei familii cneziale²⁵, sau la Orăștie, unde avem o reședință nobiliară fortificată, datată tot în secolul al XII-lea, atribuită unor locatori germani veniți din Occident²⁶. Întrucât cercetările arheologice nu au relevat până în prezent existența unor reședințe (curți) nobiliare nefortificate în zona de colonizare germană din Transilvania secolelor XII–XIII, ne vom referi în cele ce urmează doar la *reședințele nobiliare fortificate*²⁷.

Din punct de vedere al *terminologiei*, în literatura de specialitate din Europa centrală sunt utilizați diferiți termeni²⁸ și încă nu s-a ajuns la un consens.

documentare mai timpurii, A. T. Ruttkay a adus în discuție semnificația și diferitele roluri ale curților regale (*curia regalis* / königliche Herrenhof) și posibilitatea datării curților nobiliare încă din secolul al XII-lea (*curia* / *curti*, *Höhensitze* / *Herrenhof* / *Adelssitze etc.*) (vezi Alexander T. Ruttkay, *Zum frühmittelalterlichen Hof-, Curtis- und Curia regalis - Frage in der Slowakei*, în *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, ed. J. Henning u. A. T. Ruttkay, Bonn, 1998, p. 405-417; Alexander T. Ruttkay, *Mittelalterliche Klein- und Mitteladelsitze in der Slowakei*, în *Motte – Turmhügelburg – Hausberg. Zum europäischen Forschungsstand eines mittelalterlichen Burgentypus. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 23, Wien, 2007, p. 277-288).

²⁴ Radu Popa, Nicolae Chidioșan, Antal Lukács, *O reședință feudală din secolele XI–XII la Sănnicolau de Beiuș. Contribuții la istoria Bihorului medieval*, în *RMM. MIA*, 15, 2, 1984, p. 21-34; Radu Popa, Nicolae Chidioșan, *O reședință feudală în secolele XI–XII la Sănnicolau de Beiuș, pe Crișul Negru (jud. Bihor)*, în *MCA*, XVI, 1986, p. 225-234.

²⁵ Radu Popa, *La începuturile*, p. 62-63, 224.

²⁶ Zeno K. Pinter, *Rotonda de la Orăștie*, în *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context european*, coord. D. Marcu Istrate, A. Istrate, C. Gaiu, Cluj-Napoca, 2003, p. 263-286.

²⁷ Pentru spațiul slovac se disting două forme principale ale reședințelor nobiliare care se deosebesc atât din punct de vedere al terminologiei medievale cât și morfologic (Alexander T. Ruttkay, *Mittelalterliche*, p. 277: „Die Formen der Adelssitze: befestigte Anlage im Mittelalter gliedern sich in zwei grundlegende Typen, die sich sowohl deutlich in der mittelalterlichen Terminologie als auch – auf Grundlage der heutigen Kenntnisse – morphologisch unterscheiden: Höfe – Kurien, damit verbindet man die älteren Formen der Adelssitze, und die Burgen – also im Fall des Klein- und Mitteladels sind das die Motten und die Kleinburgen”). Deocamdată, pentru Transilvania, în stadiul actual al cunoștințelor nu putem face o astfel de clasificare, dar ne poate oferi o altă perspectivă în ceea ce privește modalitatea de abordare a reședințelor nobiliare.

²⁸ Pentru diferenții termeni întâlniți în bibliografia occidentală v. detalii Gábor Virágos, *The Social Archaeology of Residential Sites. Hungarian noble residences and their social context from the thirteenth through to the sixteenth century: an outline for methodology*,

Ca și în istoriografiile europene, și în istoriografia română întâlnim utilizarea inconsecventă a diferiților termeni pentru indicarea unei reședințe nobiliare: *curte nobiliară*, *complex nobiliar*, *cetate nobiliară*, *fortificație nobiliară*, *locuință nobiliară*, *complex seniorial*, *curte seniorială*, *motă/motta*, *donjon*, *turn-locuință*, *palat*²⁹ sau chiar *turn nobiliar*³⁰ și *kemenat*³¹. Având în vedere că de acum încolo, subiectul va mai suferi metamorfozări până ce se va ajunge la o consonanță asupra înțelesului conceptului, se impun câteva precizări privind nominalizarea tipului de reședință nobiliară cu care vom opera noi. În primul rând este vorba de acele fortificații/cetăți mici nobiliare, zise și greviale, ce sunt confirmate arheologic și/sau arhitectural și care se compun în general din trei elemente identificatoare: un donjon, o capelă și o incintă împrejmuitoare. Din punct de vedere documentar vom opera cu termenii *domus*, *curia* sau *fundus curiae*³², care ar putea reprezenta un loc de reședință/rezidență, dar fără să avem o acoperire arheologică sau arhitecturală. Documentele semnalează că o

[Archaeolingua. Central European Series 3], Oxford, 2006, p. 19-24.

²⁹ Radu Popa, *Cetățile*, 54-66; Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 130; Gheorghe Anghel, *Despre apariția primelor donjoane*, p. 195-208; Gheorghe Anghel, *Fortificațiile*, p. 23-24, 98-102, 119-121; Radu Popa, Nicolae Chidioșan, *O reședință feudală*, p. 225-234; Géza Entz, *Mittelalterliche Edelhöfe*, p. 241-252; Zeno K. Pinter, *Rotonda*, p. 271; Adrian Andrei Rusu, *Castelarea*, p. 184-201, 401-412; Marius Porumb, Ciprian Firea, *op.cit.*

³⁰ Mihaela Sanda Salontai, *Ruina de la Rodna*, în *Revista Bistriței*, XXIV, 2010, p. 297-320.

³¹ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea*, p. 57.

³² Documentele par să indice că această elită a sașilor avea mai multe locuri de rezidență. De exemplu comitele *Nicolaus* de Tălmăciu stăpânea la începutul secolului al XIV-lea, în sudul Transilvaniei, 14 sate (*Ub. I*, nr. 368, p. 342; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. I, nr. 375, p. 330-331; *EO II*, nr. 338, p. 143), o casă (*domus*) în orașul Cislădie (*Ub. I*, nr. 400, p. 371; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. II, nr. 141, p. 63-64; *EO II*, nr. 447, p. 174-175), o moară și o curte scutită de dări (*curia libera*) în Cristian, câteva terenuri cu vii în apropiere de Orlat (*Ub. I*, nr. 404, p. 373-374; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. II, nr. 167, p. 72-73; *EO II*, nr. 457, p. 176) etc. În plus se presupune că pe lângă toate aceste posesiuni mai avea și o mică cetate nobiliară în Tălmăciu, asemănătoare cu cea din Călnic, dar din care nu ni s-a păstrat nici un element. Cazul nu este singular, comitele Henningus de Petrești – cel care a alături de comitele Blafuuz de Vurpăr a reușit să obțină de la regele Carol Robert, în 1317, confirmarea privilegiilor din 1224 – era în stăpânirea mai multor sate (printre care și a moșiei Săscior), pământuri arabile, fânețe, mori și case (*Ub. I*, nr. 432, p. 392-393; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. II, nr. 309, p. 143-144; *EO II*, nr. 514, p. 195), a unei *fundus curiae* în orașul Sebeș și a unei *fundus curiae et domibus* în satul Petrești, care era locul de rezidență al comitelui *Nicolaus*, fiul amintitului Henningus, după cum indică documentul însuși: *Nicolaus de Peturfolua propriam residentiam habuisset* (*Ub. II*, nr. 610, p. 28-30; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. IV, nr. 309, p. 240-241).

parte dintre greavi, probabil cei mai avuți dintre ei, aveau mai multe reședințe, dintre care una s-ar fi aflat în cadrul centrelor urbane (Sibiu, Cisnădie, Sebeș).

Elita oaspeților germani și reședințele lor în secolul al XII-lea

Ațiunea de colonizare în Transilvania organizată de regalitatea arpadiană a început încă din primul deceniu al secolului al XII-lea, în contextul cruciadelor³³. Primele așezări cu locuire germană s-au format între anii 1100 și 1150, în jurul centrului episcopal de la Alba Iulia (Ighiu, Cricău, Bărăbant) și în jurul Orăștiei³⁴; cercetările arheologice de la Orăștie vin să susțină teoria de mai sus, prin descoperirea unei rotonde duble (*Doppelkapelle*) de tip occidental, ce făcea parte dintr-un complex de tip nobiliar datat în prima jumătate a secolului al XII-lea (v. fig. 1), și care a fost atribuit lui Anselm de Braz, emigrat spre Ungaria la 1103³⁵.

O a doua etapă a colonizării germane, de data aceasta mai amplă, o reprezintă domnia regelui arpadian Geza al II-lea (1141–1162). Începând cu această a doua etapă, cercetătorii au încercat, în repetate rânduri, să precizeze exact ordinea cronologică a întemeierii satelor din așa-numitul *Altland/fundus regius*. Teoria conform căreia sașii s-au așezat în a doua jumătate a secolului al XII-lea și la începutul secolului al XIII-lea în provincia Sibiului mai întâi pe o „fâșie îngustă” ce cuprindea de la „două până la patru sate”, și abia mai târziu, în cursul secolului al XIII-lea, „extinzându-se teritorial prin întemeierea de noi așezări”, iar în a doua jumătate a secolului al XIII-lea în cele Două Scaune și scaunul Sighișoara³⁶, este contrazisă parțial de ultimele cercetări arheologice desfășurate la Moșna, Sighișoara, Drăușeni, Mediaș, care au scos la iveală necropole cu morminte cu nișă pentru cap, atribuite primilor oaspeți germani, și care au fost datate în a doua jumătate a secolului al XII-lea³⁷, ceea ce indică o colonizare în a doua jumătate a secolului al XII-lea a teritoriului viitoarelor scaune Mediaș și Șeica, respectiv Sighișoara. De asemenea, cercetările arheologice efectuate la Feldioara, care au identificat o necropolă cu morminte

³³ Teorie demonstrată de istoriografia săsească mai veche (vezi supranota 1).

³⁴ Thomas Nägler, *Așezarea*, 1992, p. 130-131, 138-139.

³⁵ Zeno K. Pinter, *Rotonda*, p. 271.

³⁶ Thomas Nägler *Așezarea*, p. 140-141, 160-163.

³⁷ Daniela Marcu-Istrate, Angel Istrate, *Morminte cu nișă cefalică descoperite la Alba-Iulia (sec. XII–XIII). Contribuții privind istoria oaspeților occidentali în Transilvania, în Relații interetnice în Transilvania (secolele VI–XIII)*, coord. Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. E. Țiplic, București, 2005, p. 229-244.

cu nișă pentru cap ce aparține oaspeților germani instalați aici imediat după a doua jumătate a secolului al XII-lea, infirmă teoria conform căreia așezarea germanilor în Țara Bârsei a fost inițiată de ordinul teutonic³⁸.

La emigrarea germană au participat diferite categorii sociale: cavaleri, preoți, țărani, meșteșugari, comercianți etc., care au fost chemați de către regalitatea arpadiană. Așa cum au subliniat în repetate rânduri istoricii sași, alături de țărani și meșteșugari au venit și „un număr considerabil de războinici membri ai unei cavalerii nou formate din ministeriali” (mici nobili); unul dintre scopurile pentru care au fost chemați a fost acela de apărare a granițelor și din motive economice³⁹.

Pentru secolul al XII-lea, când s-a desfășurat colonizarea germană, nu avem niciun document care să menționeze numele unui conducător sau al unui reprezentant al comunităților nou înființate în sudul Transilvaniei. În decursul acestui veac, o categorie elitară se poate identifica prin studii de toponimie, de antroponimie și de etimologie. Din tabelul de mai jos se poate observa cum o parte dintre localitățile întemeiate în Transilvania au primit numele locatorului/greavului colonizator⁴⁰. Astfel de localități al căror nume derivă din cel al eroului eponim ne permit, similar situației din vest, să presupunem elementele cavaleriești ale ministerialității vestice drept conducători ai comunităților oaspeților germani, care au avut la început și rol de locator⁴¹. Chiar dacă în majoritatea cazurilor nu avem atestări arheologice, localități al căror nume derivă din cel al eroului eponim sunt tot atâtea posibilități de reședințe nobiliare ridicate de elitele nou venitelor comunități de oaspeți germani, de acei locatori/greavi sau urmașii lor.

³⁸ Adrian Ioniță et alii, *Feldioara – Marienburg. Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei. Archäologische Beiträge zur Geschichte des Burzenlandes*, București, 2004, p. 58.

³⁹ Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 101-103; Konrad Gündisch *Autonomie de stări și regionalitate în Ardealul medieval, în Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg*, Sibiu, Heidelberg, 2001, p. 43.

⁴⁰ K. Schünemann, *Die Stellung des Südostens in der Geschichte der mittelalterlichen deutschen Kolonisation*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 1934, p. 1-16; Thomas Nägler, *Wesenzüge*, p. 97; Thomas Nägler, *Așezarea*, p. 181-193; Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 113, nota 36.

⁴¹ Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 109-110, 113.

Nr.	Numele eroului eponim	Numele localității (lat., germ., rom.)	Reședință nobiliară (capelă/donjon)
1	Alard	Villa Alardi – Ringelkirch ¹ – valea Ringhili	
2	Bagin / Bachin	Bägendorf – Benești	
3	Braz?	Broos – Orăștie	Rotondă + donjon+incintă
4	Christian ?	insula Christiana – Großbau – Cristian	Capelă?
5	Eppo / Eberhard	villa Epponis – Neppendorf – Turnișor	Donjon?
6	Gerhard	insula Gerhardi – Gierelsau – Bradu	
7	Hagin/Hago/Hening	villa Henndorf – Henndorf – Brădeni	
8	Held ?	villa Heltwen – Heldsdorf – Hălchiu	
9	Hening /Henric	villa Heniungi/Heningfalva – Henningsdorf – Henig	
10	Hermann	villa Hermannii – Hermannstadt – Sibiu	Rotondă + donjon?+incintă
11	Hetzil / Hazil	villa Echelini / villa Heclini – Hetzeldorf – Ațel	Donjon
12	Humbert	villa Humberti – Hammersdorf – Gușterița	
13	Iacob / Sf. Iacob?	villa Jacobi – Jakobsdorf – Iacobeni	Donjon ?
14	Konrad	villa Conradi – Konradsdorf – Poenița	
15	Martin	villa Martini / Martunfalva – Martinsdorf – Metiș	
16	Michael	Myhalfalwa – Michelsdorf – Boarta	
17	Peter	villa Petri – Petersdorf – Petrești	Cetatea de la Săscior?
18	Richwin	villa Richvini – Reichesdorf – Richiș	
19	Rather / Rad	villa Retheri / villa Militum – Retersdorf – Retiș	
20	Tobias	villa Tobiae – Tobsdorf – Dupuș	
21	Valentin?	Felsendorf – Filzendorf – Vilsendorf – Florești	
22	Welmer?	villa Welmer – Felmern – Felmer	

În primele decenii după așezarea oaspeților germani în sudul Transilvaniei, definirea rolului greavilor/locatorilor este complicat de detaliat, dar probabil că diferențierea între ei și ceilalți *hospites* (țărani, meșteșugari etc.) era dată de statutul lor social cu veleități nobiliare (de exemplu ansamblurile nobiliare cu capelă și donjon) și de averea pe care o dețineau, care trebuie să se fi bazat pe proprietăți funciare mai întinse (un număr de sesii mai mare în cadrul hotarului satului), case, curți, dreptul de morărit și deținerea de privilegii economice speciale (de exemplu practicarea a comerțului cu scutire de vamă în cuprinsul întregului regat ungar).

Din prima fază de colonizare germană din Transilvania, desfășurată la începutul secolului al XII-lea pe cursul mijlociu al Mureșului, mai exact

în regiunea Orăștiei și la nord de Alba Iulia, singurul „lider” al oaspeților occidentali pe care îl cunoaștem nominal și care este posibil să fi îndeplinit și rol de locator este Anselm de Braz, castelanul de Logne, care în 1103 vroia să emigreze împreună cu fiii săi spre Ungaria⁴². Documentul nu menționează unde s-a stabilit în Ungaria. Se presupune, pe baza studiilor etimologice⁴³, că el s-a așezat la *Orăștie*, iar pe baza cercetărilor arheologice, s-a avansat ideea că în momentul instalării sale, el sau familia lui a inițiat construirea unei rotonde din piatră cu puternice influențe din Occident și a unui donjon; ele sunt date în secolul al XII-lea⁴⁴.

Incertă va rămâne problema caracterului său de unicat, adică dacă acest complex nobiliar de la Orăștie a fost singurul ridicat în zona ce a aparținut primei faze de colonizare (prima jumătate a secolului al XII-lea), sau dacă alături de Anselm de Braz au mai venit și alți cavaleri.

Pentru faza a doua a colonizării germane inițiată de Geza al II-lea și desfășurată pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XII-lea, confirmarea unor reședințe nobiliare este problematică datorită lipsei unor elemente și componente de datare sigură și de identificare. Dar ar trebuie să ne mire tocmai lipsa unor fortificații nobiliare aparținând amintiților locatori/cavaleri ce vin din zone ale Imperiului romano-german, unde asemenea fortificații mici construite de ministeriali reprezentau deja un fenomen răspândit. Astfel, nu știm în ce măsură fortificația *Sibiului*, din a cărei fază de început ne lipsesc multe elemente, a constituit inițial o „curte seniorială”⁴⁵ sau fortificația comitatului Sibiu,⁴⁶ sau să fi îndeplinit ambele funcțiuni pentru perioada în discuție. Incertitudinea vine dinspre descoperirea unei rotonde⁴⁷

⁴² Karl Kurt Klein, *Luxemburg und Siebenbürgen. Aus den Vorarbeiten zum Siebenbürgisch-Deutschen Sprachatlas*, în *Luxemburg und Siebenbürgen*, hrsg. von Karl Kurt Klein (Siebenbürgisches Archiv, Bd. 5), Köln, Graz, 1966, p. 30-34; Thomas Nögler, *Așezarea*, p. 74-76.

⁴³ Anselm de *Braz* este considerat posibilul întemeietor al localității Orăștie (germ. *Broos*) (Thomas Nögler, *Așezarea*, p. 130-131, 138-139; Zeno K. Pinter, *Rotonda*, p. 271).

⁴⁴ Zeno K. Pinter, *Rotonda*, p. 271.

⁴⁵ Idem, *Die mittelalterliche Rotunde am Huet-Platz in Hermannstadt/Sibiu*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 55, 2012, p. 32-57; Ioan Marian Țiplic, *op. cit.*, p. 80.

⁴⁶ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea*, p. 290-292.

⁴⁷ În ceea ce privește datarea acestei capele părerile sunt împărțite: în secolul al XII-lea, în a doua jumătate a secolului al XII-lea sau spre sfârșitul secolului al XIII-lea (Petre Munteanu Beșliu, Nicolae Rodean, Adrian Georgescu, *Cercetări arheologice de salvare în Piața Huet din Sibiu*, în *Apulum*, XXXVII, 1, 2000, p. 471-484; Zeno K. Pinter, Ioan Marian Țiplic, *Sibiu, jud. Sibiu. Punct: Piața Huet – Rotondă*, în *CCA. Campania 2002*, București, 2003,

amplasată în cadrul primei incinte a Sibiului și datată în secolul al XII-lea. Datorită unor similitudini planimetrice cu rotonda de la Orăștie, autorii cercetării consideră că și această rotondă a fost o capelă dublă (v. fig. 1), care să fi îndeplinit aceleași funcții de capelă seniorială. Z. K. Pinter consideră că ctitorul ar putea fi un cavaler venit din Occident, care a preluat rolul de locator în colonizarea săsească, și atunci probabil personajul ar fi acel Hermann care a întemeiat și așezarea ce i-a preluat numele, villa Hermanni, *Hermannstadt*⁴⁸.

Un semn de întrebare major planează asupra cetății de la *Sighișoara*, unde se consideră că cea dintâi fortificație din piatră ar fi fost amplasată în sud-vestul orașului fortificat (*Biserica din Deal/Bergkirche*) și ar fi dispus de o incintă mai mică, cu câteva turnuri, în interior cu o capelă și un posibil turn-donjon⁴⁹. Cetatea este atestată pentru prima dată în 1280 (?)⁵⁰. Însă situația se complică ca urmare a cercetărilor arheologice realizate între 1998 și 2001 la Biserica din Deal, care au dus la descoperirea unor fragmente de la o capelă rotundă, fără absidă. Rotonda a fost datată în linii mari în secolul al XII-lea, autoarea săpăturilor considerând că mormintele cu nișă pentru cap și mormintele fără pigment de mortar în umplutura gropii, identificate în interiorul bisericii și pe latura de sud a bisericii actuale, au ținut de această capelă⁵¹.

În literatura de specialitate mai sunt semnalate posibile rotonde la Saschiz, Cisnădie și Gârbova-sat, însă nici una dintre ele nu a beneficiat de o cercetare arheologică și, ca atare, nici o încadrare cronologică nu se poate asigura. În cazul rotondei de la *Saschiz*⁵², datorită similitudinii opusului

p. 284-285; Daniela Marcu Istrate, *Sibiu. Piața Huet. Monografie arheologică*, vol. I-II, Alba-Iulia, 2007, p. 44-50; Zeno K. Pinter, *Die mittelalterliche*, p. 50).

⁴⁸ Zeno K. Pinter, *Die mittelalterliche*, p. 50.

⁴⁹ Paul Niedermaier, *Städte, Dörfer, Baudenkmäler. Studien zur Siedlungs- und Baugeschichte Siebenbürgens. Als Festgabe zum 70. Geburtstag*, (Studia Transylvanica, Bd. 36), Köln, Weimar, Wien, 2008, p. 270-271.

⁵⁰ G. Nussbächer consideră că acest document se datează între anii 1319-1325, anul 1280 fiind o greșeală a copistului din anul 1453 (Gernot Nussbächer, *Zur Datierung*, p. 119).

⁵¹ P. Niedermaier datează această rotondă imediat după jumătatea secolului al XIII-lea (Paul Niedermaier, *Atlas istoric al orașelor din România. Seria C. Transilvania. Fascicol I. Sighișoara = Städtegeschichteatlas Rumäniens. Reihe C. Transsylvanien. I. Lieferung. Schässburg (Segesvár; Castrum Sex)*, București, 2000, p. VI).

⁵² Localitatea este atestată documentar pentru prima dată în anul 1309 (*Ub.* I, nr. 314, p. 240, 245, 247, 251-252, 275, 288-292; *DIR. C.* veacul XIV, vol. I, nr. 103, p. 94, 101, 104, 109-110, 139, 155-156, 158-160; *EO* II, nr. 91, 97, 99, 105-106, 111, 118, 123, 129-130, p. 62,

zidăriei și a dimensiunilor ei, cu rotondele descoperite recent la Orăștie și Sibiu sau cu cea identificată în interiorul corului Bisericii din Deal de la Sighișoara, au determinat-o pe autoarea cercetărilor să dateze această construcție la sfârșitul secolului al XII-lea și să o atribuie primilor coloniști germani⁵³. În *Cisnădie*⁵⁴, la SV de biserica romanică, înglobată într-un turn de apărare aparținând fortificației din secolul al XV-lea, se găsește o capelă de plan central cu două nivele; la subsolul acestei capele se află o încăpere de formă circulară (diametrul de 5 m) acoperită cu o boltă sprijinită pe un stâlp central, unde, cu ocazia unor lucrări de refacere, s-a descoperit, în anul 1911, un osuar umplut până la jumătate cu cranii și oase, sub care apoi s-a descoperit și o cruce procesională de secol XII⁵⁵. Fără o cercetare de teren mai amănunțită, este greu de stabilit funcția amintitelor construcții de la Saschiz și Cisnădie, dacă ele au fost inițial capele ale unor reședințe nobiliare sau dacă au fost biserici parohiale, capele cimiteriale ori doar au avut funcție de osuar.

La *Gârbova*, în mijlocul satului⁵⁶, se află o fortificație mică grebială; în colțul de sud-est al acesteia se pot observa resturile unei capele cu absidă semicirculară acoperită cu o semicalotă din piatră brută (v. fig. 3). Având în vedere dimensiunea segmentului de arc, ea ar putea indica urma unei abside de la o capelă⁵⁷. Fiind în stare avansată de ruină este dificil de precizat planimetria capelei. Cu toate că nu au fost efectuate cercetări arheologice, donjonul, capela și incinta au fost datate la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea⁵⁸.

Cum s-au raportat aceste fortificații nobiliare mici la realitatea organizării comitatelor regale sau a comitatelor de graniță ale Transilvaniei din secolul al

64-70, 72, 75, 77).

⁵³ Iosefina Postăvaru, *Biserica fortificată din Saschiz. Studiu istoric și arhitectural*, în *Arhitectura religioasă*, III, 2004, p. 142-145.

⁵⁴ Localitatea este atestată documentar pentru prima dată în anul 1323, când este amintită direct oraș (Ub. I, nr. 400, p. 371; *DIR. C.*, veacul XIV, vol. II, nr. 141, p. 63-64; *EO* II, nr. 447, p. 174-175).

⁵⁵ Juliana Fabritius-Dancu, *Cetăți țărănești săsești din Transilvania*, Sibiu, 1983, p. 4; Hermann Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Bde. I-II, Heidelberg, Hermannstadt, 1998, p. 40, 42.

⁵⁶ Localitatea este atestată documentar pentru prima dată în anul 1291 (Ub. I, nr. 247, p. 179-180; *DIR. C.*, veacul XIII, vol. II, nr. 407, p. 372-374; *EO* I, nr. 480, p. 288). În prima jumătate a secolului al XIV-lea nu este amintit documentar numele vreunui greav / comite.

⁵⁷ Gheorghe Anghel, *Fortificațiile*, p. 119-120.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 119-121.

XII-lea este greu de conturat. Nu este exclus ca ele să fi avut inițial, pentru un segment scurt de timp, un dublu rol, atât de centru de comitat cât și de reședință nobiliară a conducătorilor comunităților germane (a locatorilor), care să fi cumulat la început și funcția de comite al comitatului, având în vedere că până în 1224, conform diplomei andreiane, teritoriul dintre Orăștie și Baraolt numit *fundus regius*, era organizat în mai multe comitate. În 1224 ele au fost desființate și unite într-un singur comitat denumit comitatul Sibiului⁵⁹. Centrele acelor comitate amintite în *Andreanum* nu le știm, ci doar le putem intui în stadiul actual al cercetărilor. Astfel, nu este exclus ca inițial Orăștie, Sibiu și Sighișoara să fi fost trei dintre centrele comitatelor vechi.

Dacă ar fi să comparăm cu societatea medievală de la începutul secolului al XII-lea din regatul arpadian, statutul celor care au stăpânit astfel de mici cetăți, cum e cazul lui Anselm de Braz, trebuie să fi fost oarecum același cu al unui iobag de castru (*iobagiones castri*), însă cu privilegiile mai extinse, unul dintre acestea fiind îndeosebi libertatea personală deplină și imunitate juridică. *Iobagiones castri* (militari ai castrelor regale) făceau parte din elita privilegiată cu statut de „libertate condiționată” (liberi legați=condiționari)⁶⁰ care „posedau pământ moștenit, la fel ca și nobilii, iar stăpânirea nu putea fi luată nici chiar de rege”; privilegiul principal era scutirea de plata impozitelor, în schimb erau obligați să lupte fără nici o limită⁶¹. Tindem să credem că venind dintr-o regiune unde concepțiile vasalo-senioriale erau bine încetățenite, Anselm de Braz și-a păstrat în continuare și în noua „patrie” statutul de cavaler sau o echivalare a acestuia la nivelul societății arpadiene cu ceea ce va fi mai târziu *seriventis regis*.

Elita oaspeților germani și reședințele lor în prima jumătate a secolului al XIII-lea

O dată cu debutul secolului al XIII-lea apar, în sfârșit, și primele mențiuni documentare ale unor nume ce aparțin liderilor comunităților germane din sudul Transilvania. În urma analizării tuturor documentelor, ei sunt amintiți

⁵⁹ *Ub.* I, nr. 43; *DIR. C.*, veacul XI, XII și XIII, vol. I, nr. 157; *EO* I, nr. 132.

⁶⁰ Attila Zsoldos, *Modificările conceptului „nobilime” pe parcursul secolului al XIII-lea în Regatul Ungariei*, în *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români*, ed. A. A. Rusu, Cluj-Napoca, 2006, p. 88.

⁶¹ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895–1526)*, Cluj-Napoca, 2006, p. 98-99.

până la 1241 în câteva rânduri ca *miles*⁶² (Johanne Latinus), o singură dată ca și *comes* (*comes Iwachinus de Cibinio*), și o dată ca pristav (*Andreas din villa Vratotus*).

Începând cu secolul al XIII-lea, în Regatul Ungar se generalizează instituția servienților regali (*servientes regis*)⁶³, care treptat va înlocui serviciile iobagilor de cetate⁶⁴. O parte dintre elitele sașilor (greavii, cavalerii) au intrat în categoria servienților regali (*servientes regis*)⁶⁵, dobândind avantaje economice și juridice remarcabile, datorită serviciilor militare deosebite aduse regalității. În acest sens, semnificativ este actul din 1204 acordat de regele Emeric lui „Johannes Latinus așezat între Teutoni”, prin care regele îi acordă, pentru serviciile aduse regalității, dreptul de liberă intrare la curtea regelui, îl scutește de slujbele datorate în general de sași și de orice tip de dări, în schimb este obligat să participe la oaste⁶⁶. Documentul ne mai spune în continuare că regele Emeric (1196–1204) a mai acordat acest privilegiu și altora ca Johannes Latinus. În 1206, regele Andrei al II-lea întărește privilegiul cavalerului (*militis*) Johannes Latinus dat de Emeric, dar în plus îi oferă lui și familiilor săi (*famuli*) dreptul de a fi judecat doar în fața regelui sau al comitelui palatin, dreptul de a circula liber fără a plăti vamă și îi oferă o proprietate funciară, *terra Cwezfey*. Interesant este că posesiunea *Cwezfey* (Văleni) acordată lui Johannes Latinus a aparținut pristavului *Andreas*, fiul lui *Teutonicus Martin* din *villa Vratotus*, pământul de moștenire fiind luat de către rege de la *Andreas* din cauza neloialității sale⁶⁷. Putem spune că *Andreas Teutonicus* s-a făcut vinovat de „felonie”, drept urmare el fiind deposedat de posesiunile sale.

⁶² Francisc Pall traduce cuvântul *miles* prin cavaler, viteaz în sens de categorie socială (Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI–XV)*, în Idem, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, Cluj-Napoca, 2005, p. 124).

⁶³ Denumirea acestei categorii se referă la faptul că, datorită noului statut, servienții regali / slujbașii regali „nu sunt subordonați vreunui comitat de castru, ci îl slujesc direct pe rege”. Privilegiile slujbașilor au fost formulate în Bula de Aur din 1222, Attila Zsoldos subliniază ideea că datorită statutului lor care „le oferea privilegiu asemănătoare nobilimii tradiționale, persoanele numite de curtea regală slujbași regali se considerau nobili” (Attila Zsoldos, *Modificările*, p. 89-91).

⁶⁴ Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2003, p. 27.

⁶⁵ Conceptul de *serviens regalis* din societatea maghiară medievală este aproape identic cu cel de *ministerial* din societatea germană a Imperiului german; pentru detalii v. Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 108.

⁶⁶ *Ub.* I, nr. 15; *DIR. C.* veacul XI, XII, și XIII, vol. I, nr. 46; *EO* I, nr. 30.

⁶⁷ *Ub.* I, nr. 15, 16, 63; *DIR. C.* veacurile XI, XII, și XIII, vol. I, nr. 46, 54, 212; ; *EO* I, nr. 30, 33, 163 (editorul *EO* I consideră documentul din 1206, nr. 33, ca fiind îndoielnic).

O incertitudine rămâne pentru noi frecvența acestor *servientes regis* în rândul greavilor sași și pe care documentele din prima jumătate a secolului al XIII-lea îi numesc *miles*⁶⁸/*milites* (oșteni/cavaleri)⁶⁹. Documentul de la 1204 reprezintă o probă sigură în ceea ce privește existența / formarea la începutul secolului al XIII-lea a unei elite a greavilor ridicată pe merite militare, de pe urma cărora au obținut privilegiile deosebite și posesiuni funciare în afara pământului regal al sașilor, pe pământ nobiliar. Trebuie să ținem cont că privilegiile lui Johannes Latinus au fost obținute cu mult timp înainte de anul 1222, când se redactează faimoasa „Bulă de aur” sau de anul 1224, când se emite celebrul *Andreanum*.

În aceeași categorie socială a *milites*-ilor trebuie încadrați și fiii lui Johannes Latinus, Corrad și Daniel, denumiți în documente cavaleri sași transilvăneni⁷⁰, și sasul Fulkun (*Fulkun Saxo*), mort în urma luptelor din 1241 împotriva mongolilor și a cărui moșie pustiită, numită *terra Zek*, a fost dăruită de regele Bela al IV-lea comitelui Vincencius, fiul Secuiului Akadas⁷¹.

Cu toate că avem doar câteva documente, putem spune că încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea s-a desprins din rândurile oaspeților sași din sudul Transilvaniei un grup de privilegiați care apare în documente ca *milites/ milites Saxones*, acei *servientes regis*, care pe baza serviciilor militare au primit proprietăți funciare pe pământ nobiliar și o serie de privilegii, de obicei mai largi decât cele ale sașilor din comitatului Sibiu.

O imagine insolită a elitelor săsești din secolul al XIII-lea⁷², în cazul în care se dovedește că provenea într-adevăr din rândurile coloniștilor sași, o reprezintă persoana aceluia *comes Iwachinus de Cibinio*, fiul comitelui Beche,

⁶⁸ *Ub. I*, nr. 16; *DIR. C.*, veacurile XI, XII, și XIII, vol. I, nr. 54; *EO I*, nr. 33.

⁶⁹ Așa sunt numiți cei 500 / 100 / 50 de ostași din diploma andreană din 1224, care trebuiau să participe la expedițiile militare regale din interiorul regatului sau exteriorul lui (*Ub. I*, nr. 43; *DIR. C.*, veacul XI, XII, și XIII, vol. I, nr. 157; *EO I*, nr. 132).

⁷⁰ „Fideles et dilectos milites nostros Saxones Ultrasilvanos Corradim et Daniel filios Johannes Latinus” (*Ub. I*, nr. 63; *DIR. C.*, veacurile XI, XII, și XIII, vol. I, nr. 212; *EO I*, nr. 163).

⁷¹ *Ub. I*, nr. 86; *DIR. C.*, veacul XIII, vol. II, nr. 5; *EO I*, nr. 216.

⁷² Dintre elitele sașilor din nordul Transilvaniei din secolul al XIII-lea se evidențiază Ariscaldus, comitele Rodnei, care a căzut în timpul luptelor cu mongolii, fratelui acestuia, comitele Hench, care la 1268 deținea mine de argint, în valoare de 155 de mărci de argint curat cu greutate de Rodna, sau comiții Rotho, Henric și Brendinus etc (v. detalii Konrad Gündisch, *Cu privire la începuturile patriciatului orășenesc medieval la Bistrița*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 199-206; Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 121-133).

pe care regele Andrei al II-lea îl numește „cap al oștirii” pentru campania militară împotriva Vidinului bulgar. Pentru această expediție militară, comitele Iwachinus „și-a adunat sași, români, pecenegi și secui”⁷³. Personajul este și mai interesant pentru că el este comitele aceluși comitat de Sibiu de dinainte de anul 1224, când, după cum se știe, comitatele în care a fost împărțit până atunci teritoriul delimitat în *Andreanum* au fost desființate, rămânând unul singur, comitatul Sibiului.

Cea mai importantă realizare politică a acestei categorii elitare este obținerea unui set de privilegii în anul 1224, cunoscut în istoriografie ca *Bula de Aur* a sașilor sau ca *diploma Andreană*. Privilegiul din 1224 menționează că cei care aveau dreptul de a face comerț liber fără a plăti vamă în regatul ungar sunt negustorii oaspeților germani⁷⁴. Este posibil ca pentru secolul al XIII-lea acești negustori menționați în *Andreanum* să fie una și aceeași categorie cu greavii⁷⁵, care, după cum se știe, în primele secole au ocupat o poziție conducătoare în structura socială a coloniștilor, nu numai în zona rurală ci și în centrele urbane în devenire. Ei au fost cei care au negociat pentru obținerea privilegiilor sau pentru confirmarea unora mai vechi. Tot ei au fost cei care au acționat dur împotriva celor ce au încercat să le diminueze drepturile sibiene (*libertas Cibiniensis*), așa cum s-a întâmplat în anul 1277, când sașii conduși de greavul Gaan de Ocna Sibiului au atacat episcopia de la Alba Iulia, în 1308 când greavii (*comites*) Gobelinus și Nicolaus au acționat în neînțelegerile dintre decanatele săsești și episcopia de la Alba Iulia, respectiv voievodul Ladislau Kan, sau în 1324, când sașii conduși de greavul Henning din Petrești au ripostat cu o expediție militară îndreptată împotriva măsurilor luate de regele Carol Robert, bătălia fiind dată la poalele cetății Rupea⁷⁶.

Dacă pentru prima jumătate a secolului al XIII-lea se distinge o categorie elitară ce se identifică documentar, situația este neconcludentă în ceea ce privește identificarea reședințelor lor în teren. Din păcate, cercetările arheologice au identificat o astfel de reședință doar într-un singur caz, cel al *Viscriului* (jud. Brașov). Cercetările arheologice desfășurate aici între anii 1970

⁷³ *DIR. C*, veacurile XI, XII, și XIII, vol. I, nr. 292, p. 338; *EO I*, nr. 37, 212.

⁷⁴ *Ub. I*, nr. 43; *DIR. C*, veacul XI, XII și XIII, vol. I, nr. 157; *EO I*, nr. 132.

⁷⁵ În acest sens, elocvent este cazul lui Johannes Latinus care a obținut dreptul ca el și oamenii lui „să fie liberi și scutiți de orice cerere sau plată de vamă” – *Ub. I*, nr. 15, 16; *DIR. C*, veacul XI, XII și XIII, vol. I, nr. 46, 54; *EO I*, nr. 30, 33 (editorul *EO I* consideră documentul din 1206, nr. 33, ca fiind îndoielnic).

⁷⁶ Vezi supranota 6.

și 1971 au dus la dezvelirea unei *biserici-sală* de dimensiuni relativ reduse, datată în a doua jumătate a secolului al XII-lea și a unui donjon datat în prima jumătate a secolului al XIII-lea; cele două construcții au fost înconjurate, în secolul al XIII-lea, de un zid de incintă de formă ovală (v. fig. 2)⁷⁷. Din păcate, despre proprietarii acestei construcții nu avem nici o informație întrucât prima atestare documentară sigură datează din anul 1449⁷⁸.

O curte seniorială este posibil să fi avut și cavalerul Johannes Latinus în satul său *Ruetel*, astăzi o așezare dispărută ce se afla între Cislădie și Cislădioara. În această zonă au fost menționate în secolul al XIX-lea urmele unei vechi capele a Sf. Ioan (*Johanneskapelle*), locul purtând încă numele sășesc *Gehones (Johannes)*⁷⁹, și a fost descoperită acea lespede funerară, care astăzi se află în biserica evanghelică din Cislădie, și pe care noi am atribuit-o lui Johannes Latinus⁸⁰. În imediata apropiere a satului Ruetel se află vestita bazilică romanică de pe dealul Sf. Mihail (Cislădioara), care nu este exclus ca ea să fi îndeplinit funcția inițială de capelă privată a *magister*-lui *Gocelinus* (1223)⁸¹, de altfel vecin și contemporan cu Johannes Latinus.

Incertă rămâne atât datarea în prima jumătate a secolului al XIII-lea, cât și funcția inițială de donjoane a turnurilor clopotniță de la Turnișor și Ocna Sibiului. În privința turnului bisericii de la *Turnișor*⁸² s-au exprimat

⁷⁷ Mariana Dumitrache, *Evoluția cetății țărănești de la Viscri, jud. Brașov, în lumina cercetărilor arheologice și de arhitectură*, în *CercArh*, IV, 1981, p. 253-285.

⁷⁸ *Ub*, V, nr. 2688.

⁷⁹ Sabin Adrian Luca, Zeno Karl Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul siturilor arheologice și monumentelor istorice din județul Sibiu*, [București], 2003, p. 82.

⁸⁰ Maria Crîngaci Țiplic, „*Oaspeții germani*”, p. 124-126.

⁸¹ Dorim să subliniem aici, fapt nesosit până acum în literatura de specialitate, că în urma cercetărilor realizate de Radu Heitel la biserica Sf. Mihail din Cislădioara (Radu Heitel, *Arheologia monumentului de arhitectură romanică din Cislădioara*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 273-292), autorul nu menționează să fi fost descoperit vreun mormânt în biserică sau în jurul ei. Având în vedere suprafața mică supusă cercetărilor arheologice, este foarte probabil ca la alte cercetări arheologice să se identifice câteva morminte. Chiar dacă solul este stâncos, fapt ce făcea dificilă sarcina săpării unei gropi pentru înmormântare, nu trebuie exclusă posibilitatea existenței unor morminte aici, mai ales dacă avem în vedere că în literatura de specialitate sunt raportate astfel de practici, de exemplu mormintele săpate în piatră din sudul Franței (Adrian Ioniță et alii, *op. cit.*, p. 49). Dacă se scoate din discuție existența unor înmormântări aici, atunci biserica Sf. Mihail ar fi singura din Transilvania în jurul sau în interiorul căreia nu s-au realizat înmormântări.

⁸² Prima atestare documentară a localității datează din anul 1327 (*Ub*, I, nr. 458, p. 414; *DIR*, C, veacul XIV, vol. II, nr. 472, p. 235-236; *EO* II, nr. 611, p. 236-237).

diverse păreri, cum că turnul ar fi fost inițial donjon și că ar fi mai vechi decât bazilica romanică⁸³ sau că s-ar data în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Sondaje arheologice realizate în 1986 confirmă contrariul, adică fundația turnului și a „transeptului” sunt legate între ele, aflându-se la aceeași adâncime și fiind construite din același material⁸⁴. Situația este la fel de neclară și în cazul donjonului de la *Ocna Sibiului*, unde datarea lui pendulează fie în prima jumătate, fie în a doua jumătate a secolului al XIII-lea⁸⁵, turnul fiind ridicat peste corul bisericii romanice. Bazilica romanică mai păstrează elemente importante ale arhitecturii și plasticii specifice secolului al XIII-lea. Cel mai deosebit este portalul de sud care prezintă în luneta sa semicirculară un relief ce redă „Arborele vieții între două feline” afrontate. Un relief asemănător se află și în timpanul portalului bisericii din Vurpăr. Bazându-se pe stilul reliefului, ca și pe formele greoaie ale clădirii, literatura de specialitate datează acest edificiu înainte de invazia mongolă⁸⁶. Având în vedere cele spuse nu ar trebui să mai existe dubii în privința datării turnului donjon, care ar trebui datat cel mai târziu în prima jumătate a secolului al XIII-lea; nu trebuie exclusă chiar o datare și mai timpurie a lui, adică în a doua jumătate a secolului al XII-lea, având în vedere prezența ocnelor de sare de acolo. Problematika datării acestor turnuri ca și a funcționalității lor rămâne deschisă până la cercetări de teren mai complexe.

În stadiul actual al cercetărilor nu putem emite teorii privind gradul de răspândire în sudul Transilvaniei a micilor cetăți nobiliare de genul celei de la Viscri sau a donjoanelor care au făcut parte dintr-o reședință nobiliară. De asemenea, nu avem nici o atestare, fie ea documentară sau arheologică, a unei reședințe nobiliare nefortificate pentru acest segment de timp. În plus nu știm în ce măsură edificarea unor mici cetăți nobiliare a fost influențată de interzicerea de către Andrei al II-lea (1205–1235) și apoi de către Bela al IV-lea (1235–1270) a construirii fortificațiilor de piatră în interiorul

⁸³ Walter Horwath, *Der Neppendörfer*, p. 48-49.

⁸⁴ Hellmut Klima, Hermann Fabini, Martin Rill, „*Turris Neponis*” – zur Geschichte und Baugeschichte der Kirche von Neppendorf, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 30, 1, 1987, p. 65-81; Hermann Fabini *Atlas*, p. 512. Din păcate rezultatele sondajului arheologic nu sunt însoțite de fotografii sau desene care să confirme ipoteza menționată.

⁸⁵ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea*, p. 194, 273, 526.

⁸⁶ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 27, 152; Géza Entz, *Die Baukunst Transsilvanies im 11–13. Jahrhundert*, în *ActaHA*, XIV, 1968, nr. 1-2, p. 28..

voievodatului⁸⁷. Cu toate acestea, construcția lor în prima jumătate a secolului al XIII-lea în partea de sud a Transilvaniei nu ar trebui exclusă definitiv dacă avem în vedere că regele Andrei al II-lea era susținătorul sistemului feudal de tip occidental⁸⁸, sau dacă avem în vedere atestarea acelor *servientis regis* de origine germană asimilați cu *ministerialii*, care, în Imperiul romano-german, erau recunoscuți în ridicarea cetăților mici. S-a avansat ideea că structura defensivă a Transilvaniei de sud din prima jumătate a secolului al XIII-lea a fost dată de aceste mici fortificații nobiliare⁸⁹, iar în Țara Bârsei de fortificațiile ridicate de cavalerii teutoni, ceea ce justifică, parțial, dificultățile întâmpinate în 1241 de mongoli în Transilvania, mai ales pe direcția sudică⁹⁰.

Toate cele menționate mai sus reprezintă destule argumente și indicii pentru a schița o posibilă evoluție a reședințelor nobiliare fortificate pe parcursul secolelor XII și XIII (v. fig. 1-5). *Perioada de apariție* a lor în sudul Transilvaniei poate fi stabilită în secolul al XII-lea, o prezență certă fiind sesizată arheologic la Orăștie (fig. 1), Sibiu și posibil Sighișoara. Pentru prima jumătate a secolului al XIII-lea a fost confirmată arheologic existența unei reședințe doar la Viscri (fig. 2), iar funcționalitatea turnurilor ca donjoane de la Ocna Sibiului, Turnișor, posibil Agârbiciu și Axente Sever este doar bănuită. Totuși, atestarea documentară a unor personaje occidentale ce fac parte din elita „oaspeților germani” în prima jumătate a secolului al XIII-lea, precum Joannes Latinus sau Magister Gocelinus, ne permite presupunerea existenței unor reședințe nobiliare care încă nu au fost identificate în teren. Datorită lipsei cercetărilor în această direcție, în stadiul actual al cercetărilor putem doar presupune, dar nu confirma, o *răspândire la o scară mai mică* a reședințelor nobiliare în prima jumătate a secolului al XIII-lea, ele fiind detectabile în teren prin existența unor capele, precum cea de la Cislăchioara, sau a unor donjoane, precum cele deja amintite mai sus. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIV-lea, elita sașilor devine mult mai vizibilă⁹¹, remarcându-se o ascensiune a ei spectaculoasă, ce se manifestă atât în plan constructiv cât și politic și economic. Este o

⁸⁷ Ioan Marian Țiplic, *op. cit.*, p. 105.

⁸⁸ Tudor Sălăgean, *op. cit.*, p. 112.

⁸⁹ Ioan Marian Țiplic, *op. cit.*, p. 81.

⁹⁰ Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și imperiul mongol*, București, 1993, p. 90-101; Victor Spinei, *Marile migrații în estul și sud-estul Europei în secolele IX–XIII*, Iași, 1999, p. 405 sqq; Tudor Sălăgean, *op. cit.*, p. 34-40.

⁹¹ Vezi K. Gundisch, *Das Patriziat*, p. 120-195 și M. Crîngaci Țiplic, *op. cit.*, p. 51-65.

perioadă în care are loc o *propagare a reședințelor nobiliare* fortificate, cele mai elocvente exemple fiind cetățile nobiliare de la Câlnic (fig. 4-5), Gârbova, Rodna și numeroasele donjoane din sudul Transilvaniei⁹². Această etapă de propagare și de dezvoltare a reședințelor nobiliare fortificate⁹³ se încheie la jumătatea secolului al XIV-lea, când asistăm la un declin sau chiar o dispariție a lor din mediul rural. Acest fenomen este sesizabil prin lipsa reședințelor fortificate mici din sudul Transilvaniei care să se dateze în a doua jumătate a secolului al XIV-lea sau în prima jumătate a secolului al XV-lea⁹⁴.

⁹² Pentru această perioadă de timp, cetățile nobiliare mici, ca studii de caz, și donjoanele, ca elemente principale ale acestora, au fost frecvent tratate în literatura de specialitate (vezi supranota 21). Despre acestea și proprietarii lor, vom reveni într-un studiu separat.

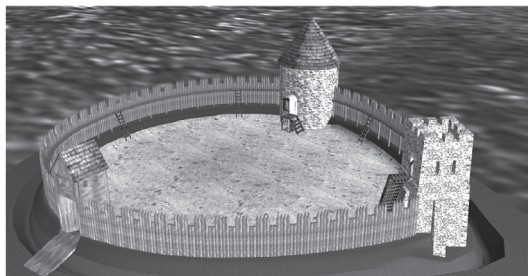
⁹³ Dezvoltarea lor se poate identifica inclusiv din punct de vedere terminologic, de exemplu reședința fortificată a greavilor de la Rodna este prima atestată documentar în Transilvania (1268), și se compunea dintr-un „turn de piatră și o casă de lemn lângă turn și o curte întărită de jur împrejur, cu o moșie [...], de asemenea moara de peste apa Someș, împreună cu toată folosința sa, [...], de asemenea, o casă de sat în întregime și două curți și toate ogoarele de sub cetate, ce știm că sunt ale comitelui Henchmann” (*Ub.* I, nr. 118, p. 99-100; *DIR. C.*, veacul XIII, vol. II, nr. 104; *EO I*, nr. 264). Se presupune că palatul (*palatium*) din Rodna al comitelui *Nicolaus*, atestat la sfârșitul secolului al XIII-lea (*Ub.* I, nr. 276, p. 204; *DIR. C.*, veacul XIII, nr. 422; *EO I*, nr. 500), s-ar putea identifica cu reședința amintită la 1268, dar, poate, modificată și amplificată (vezi Konrad Gündisch, *Das Patriziat*, p. 126-127).

⁹⁴ Paul Niedermaier consideră că acest hiatus de reședințe nobiliare mici din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea și a secolului al XV-lea se datorează manifestării crizei agrare (vezi supranota 2).

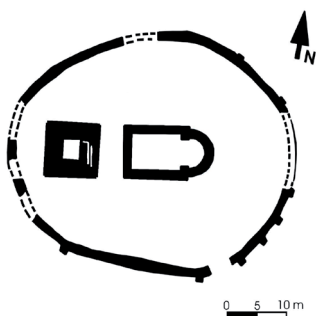
THE ARCHAEOLOGY OF NOBLE RESIDENCES IN TRANSYLVANIA: THE
RESIDENCES OF THE TRANSYLVANIAN SAXON ELITE
(12th CENTURY–1ST HALF OF THE 13th CENTURY). PRELIMINARY
RESEARCH

Abstract

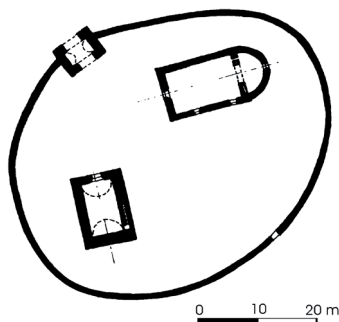
The author offers a new interpretation on the elite of the German Hospites and their residences from southern Transylvania. While having in view archaeological discoveries, analyses of the medieval names, anthroponomy, and documentary resources, the paper reviews the theory of the chronology of the small noble fortified residences as formulated by some specialists, introducing a new proposal of the chronology and a possible evolution of the nobles fortified residences belonging to the Transylvanian Saxon elite during the 12th and 13th centuries. In the evolution of the noble fortified residences, the author distinguishes three phases: 1. beginning with the 12th century, in southern Transylvania the first small noble fortified residences appear in the center of the future Saxon Chairs (such as Orăștie, Sibiu and possible Sighișoara); 2. in the first half of the 13th century, there is a spread on a smaller scale of the noble fortified residences; from the archaeological point of view we have a single archaeological discovery, the case of Viscri, and from the architectural point of view, we have some clues such as the possible donjons from Ocna Sibiului, Turnișor, Axente Sever or Agârbiciu; on the other hand, the several documentary resources reveal a strong German elite (see the case of Johannes Latinus or magister Gocelinus with his chapel from Cîsnădioara), who let us assume the existence of the noble residences; 3. in the second half of the 13th century and the first half of the 14th century, we notice *a propagation of the noble fortified residences*, the most eloquent examples being the noble fortress from Câlnic, Gârbova and Rodna, or the numerous donjons from southern Transylvania. This phase of noble fortified residences spreading and developing ends at the mid-14th century, when we remark a decline and even a disappearance of them in rural settlements.

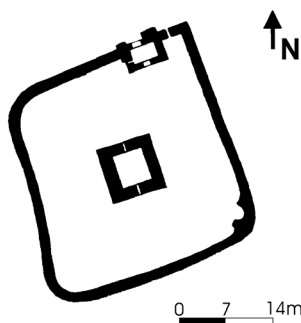
1. Orăștie. Propunere de reconstituire 3D a reședinței nobiliare: cca 1150 (reconstituire de M. E. Țiplic bazată pe datele oferite de Z. K. Pinter)

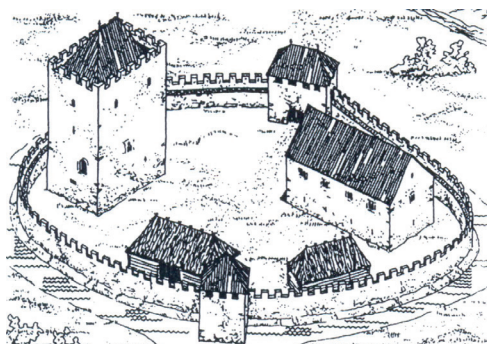
2. Viscri. Planul cetății nobiliare: prima jumătate a secolului al XIII-lea (redesenat de M. E. Țiplic pe baza documentației M. Dumitrache din *Forschungen zur Vols- und Landeskunde*, 21, 2, 1978, p. 36)

4. Câlnic. Planul cetății nobiliare: a doua jumătate a secolului al XIII-lea (redesenat de M. E. Țiplic pe baza planului din H. Fabini, *Atlas*, p. 344)

3. Gârbova. Planul cetății nobiliare: secolul al XIII-lea (redesenat de M. E. Țiplic pe baza planului din Gh. Anghel, *Fortificațiile*, p. 120)

5. Câlnic. Propunere de reconstituire a cetății nobiliare: a doua jumătate a secolului al XIII-lea (P. Niedermaier, *Habitatul*, p. 222)